

УДК 378:355.014

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2023.2.4>**Юлія НЕСТЕРЕНКО**

заступник командира ремонтної роти з морально-психологічного забезпечення військової частини

Yulia NESTERENKO

Deputy Commander Of The Repair Company For Moral And Psychological Support Of The Military Unit

ЗОВНІШНІ ТА ВНУТРІШНІ ДЕТЕРМІНАНТИ УСПІШНОЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КУРСАНТІВ ВІЙСЬКОВИХ ЗВО

EXTERNAL AND INTERNAL DETERMINANTS OF SUCCESSFUL EDUCATIONAL ACTIVITY OF MILITARY HIGHER EDUCATION STUDENTS

У статті розглянуто питання, котрі торкаються окремих особливостей підготовки курсантів військових ЗВО. Аргументовано надзвичайну актуальність дослідження даної проблематики в умовах ведення активних бойових дій на території нашої держави. Проаналізовано основні відмінності організації освітнього процесу у цивільних та військових закладах вищої освіти. Зауважено, що підготовка майбутніх офіцерів вимагає особливого підходу у зв'язку із необхідністю одночасного дотримання та виконання освітніх стандартів та специфічних вимог щодо підготовки військових фахівців, які містяться в керівних документах Збройних Сил України. У цьому контексті зосереджено увагу на особливостях трактування поняття «освітня діяльність» та його змістового наповнення. Запропоновано розглядати його з позиції особистісно зорієнтованого та студентоцентрованого підходу, який є засадничим у між-дисциплінарній методологічній моделі модульно-розвивального навчання. Основна перевага останнього полягає у тому, що у відповідності до його засадничих положень, освітня діяльність трактується як безперервна взаємодія учасників освітнього процесу, під час якої вони не просто обмінюються знаннями, вміннями та навичками, а й власним досвідом вирішення особистісних та професійних задач і проблем, які вимагають складного морального чи етичного вибору. При цьому курсант має можливість не лише опанувати певні професійні компетентності, а й зробити їх особистісно значимими. Зважаючи на високі вимоги до особистості майбутнього офіцера, коли він має не просто виконувати свій фаховий обов'язок, а й бути відповідальним за збереження життя і здоров'я своїх підлеглих, така позиція є максимально прийнятною та відповідає основним вимогам військового ЗВО. Відтак визначено зовнішні та внутрішні детермінанти, які впливають на успішність освітньої діяльності курсантів. Серед перших пріоритетними визначаються спеціально створені психолого-педагогічні умови освітнього закладу, в основу яких покладений принцип проблемності та діалогічності, другі ж пов'язані із необхідністю належного рівня розвитку внутрішньоособистісних характеристик самих здобувачів освіти – мотивації до навчання, відповідальності, саморегуляції тощо.

Ключові слова: освітня діяльність, детермінанти успішної освітньої діяльності, військовий ЗВО, підготовка військових, особистісно зорієнтований підхід, проблемно-діалогічна взаємодія.

The article examines issues related to specific aspects of preparing students at military higher education institutions. The extraordinary relevance of researching this problem in the context of active military operations on our country's territory is substantiated. The main differences in the organization of the educational process between civilian and military higher education institutions are analyzed. It is noted that the preparation of future officers requires a specific approach due to the simultaneous compliance with educational standards and special requirements for training of military professionals contained in the governing documents of the Armed Forces of Ukraine. In this context, attention is focused on the peculiarities of concept interpretation of "educational activity" and its content. It is suggested to consider it from the perspective of a personality-oriented and student-centered approach, which is fundamental in the interdisciplinary methodological model of modular-developmental learning. Its main advantage lies in the idea that educational activity is perceived as a continuous interaction of participants in the educational process during which they not only exchange knowledge, skills, and abilities but also their own experience in solving complex personal and professional tasks and problems that require compound moral or ethical choices. In this regard, the cadet has the opportunity not only to acquire particular professional competencies but also in order to make them personally significant. Considering the high demands on the personality of a future officer, when they must not only perform their professional duty but also be responsible for the life and health of subordinates, such a position is most acceptable and corresponds to the main requirements of military higher education institutions. Thus, external and internal factors that influence the success of students' educational activity have been identified. Among the external factors, priority is given to specifically created psycho-pedagogical conditions of the educational institution based on the principles of problem-solving and dialogue. The internal factors are associated with the need for an adequate level of development of personal characteristics such as motivation for learning, responsibility, self-regulation, etc.

Key words: educational activity, determinants of successful educational activity, military higher education institution, military preparation, personality-oriented approach, problem-dialogue interaction.

Постановка проблеми. Відповідно до внесених змін до постанови Кабінету Міністрів України від 15.12.1997 № 1410 «Про створення єдиної системи військової освіти»

30 грудня 2022 р., №1490 затверджено Концепцію трансформації системи військової освіти, яка окреслює наявну проблематику, основні завдання і структуру системи вій-

ськової освіти, передбачає реалізацію вичерпного переліку завдань і заходів на період до 2032 року та моніторинг їх виконання [6]. Згідно із її положеннями, підготовка офіцерських кадрів інтегрована до загальнодержавної системи вищої освіти і здійснюється відповідно до Законів України «Про освіту», «Про вищу освіту» та інших нормативно-правових актів, що діють в Україні [4]. При цьому пріоритет у підготовці військових кадрів належить вищим військовим закладам освіти (ВВЗО) та військовим навчальним підрозділам державних вищих закладів вищої освіти (ЗВО). Зауважимо, що організація освітнього процесу в установах першого типу вирізняється доволі помітною специфікою. Зокрема, зміст військової освіти включає, крім загальноосвітньої (загальнонаукової) та фахової підготовки, ще й загальновійськову і базується не тільки на державних стандартах вищої освіти, а й на вимогах керівних документів Збройних Сил України до обсягу підготовки військових фахівців [6].

Сьогодні, коли наша країна вже другий рік постіль веде повномасштабну війну, підвищення успішності освітньої діяльності курсантів військового ЗВО – не лише формальна проблема, а й питання виживання нації та держави в цілому. Відтак майбутні військові фахівці мають володіти цілим набором не тільки суто професійних компетентностей, а й бути високорганізованими, відповідальними особистостями, спроможними ефективно вирішувати складні фахові завдання та демонструвати високий рівень моральних цінностей та готовності до саморозвитку та самовдосконалення.

Незважаючи на високий суспільний запит та значні успіхи у підвищенні стандартів та якості підготовки військових, нині все ще залишається доволі багато питань, які вимагають знаходження швидкої та ефективної відповіді. Це стосується і глобальних проблем, які перегукуються із загальноосвітніми – пошуку нової парадигми, побудова ефективних моделей, розробка перспективних стратегій тощо, а й вузькоспрямованих, що безпосередньо пов'язані із специфікою освітньої діяльності військових ЗВО.

Незважаючи на те, що нині наявна доволі значна кількість досліджень, які стосуються різноманітних аспектів професійної підготовки військовослужбовців (А. Алексюк, Ю. Бабанський, В. Беспалько, О. Безносюк, І. Богданова, О. Діденко, А. Кучерявий, В. Маслов, І. Прокопенко, Г. Селевко, С. Сисоєва, П. Стефаненко; В. Маслов, М. Нещадим, В. Рижиков, А. Ростунова та ін.), в своїй біль-

шості вони відображають потреби мирного часу, тоді як війна повсякчас вносить у них нові корективи та вимагає реакції на нові виклики. Насамперед, це пов'язано зі зміною загальноосвітньої парадигми, яка має будуватися на засадничих принципах особистісно зорієнтованого навчання, що має на меті не просто транслявання певної кількості знань та формування системи вмій і навичок, а й розвитку цілеспрямованої, актуалізованої особистості майбутнього офіцера, який спроможний брати на себе відповідальність не лише за себе, а й за своїх підлеглих, з честю та гідністю виконувати професійний та військовий обов'язок. Зробити це можливо лише за умов врахування цілої низки чинників, які пов'язані як із внутрішніми детермінантами особистості, так і зовнішньо організованими психолого-педагогічними умовами військового ЗВО.

Мета дослідження. На основі аналізу наявних наукових досягнень із визначеної проблематики обґрунтувати підхід, який найбільш влучно відображає зміст освітньої діяльності курсантів військових ЗВО та визначити фактори, які впливають на успішність даного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальновизнаним є положення про те, що діяльність є найважливішою формою прояву життя людини, характеризує свідому сторону її особистості, та є свідченням її активного, суб'єктного ставлення до оточуючої дійсності. Незважаючи на те, що дане поняття є центральним у багатьох наукових підходах та концепціях, його зміст багато в чому залежить не лише від позиції окремого науковця, а й від історичного періоду та тенденцій наукової думки, в яких той працює. Дослідниками достатньо ретельно обґрунтовано різноманітні аспекти вивчення основних форм діяльності – гри, праці, навчання, але саме остання стала предметом найбільш прискіпливої уваги більшості з них. Пов'язано, це насамперед з тим, що саме навчання є не лише результатом засвоєння певного об'єму знань, умінь, навичок, соціального досвіду, а й пріоритетною життєвою метою. Такий процес може відбуватися стихійно, під час безпосередньої взаємодії людини із навколишньою дійсністю, а може протікати в спеціально зорганізованих умовах освітнього закладу, за яких він набуває особливих рис та специфічної форми, яка носить назву навчальної діяльності. Її організація вимагає застосування спеціальних підходів, а постійно зростаючі вимоги до особистісних чи фахових характеристик здобувачів освіти ще й пошуку нових форм, методів, інстру-

ментів та засобів навчання. Незважаючи на те, що цілеспрямоване та контрольоване отримання знань – процес, який супроводжує людину значну частину її еволюційного шляху, він постійно трансформується та за останні декілька століть кардинально змінив своє змістове наповнення. Так, у вітчизняній практиці найбільшого розповсюдження набула т.з. теорія учбової діяльності, яка обстоювала ідею про те, що основною метою навчальної співдіяльності вчителя і учня має стати засвоєння визначеного об'єму знань, умінь і навичок. У такому варіанті останній виступав скоріше у ролі «споживача» пропонуваної інформації, точність відтворення якої гарантувала високі навчальні результати та досягнення. Пізніше такий підхід трансформувався у навчально-виховний, коли акцент був дещо зміщений у площину особистісного розвитку, але знову ж таки з поправкою на те, що траєкторія останнього була регламентованою і запланованою. Трансформаційні перетворення, які останніми десятиліттями торкнулися усіх сфер нашої життєдіяльності змусили науковців шукати нові підходи до навчання і професійної підготовки.

Реалії сьогодення вимагають від сучасного фахівця не тільки розвитку професійних знань, умінь та навичок, а й певних особистісних характеристик – цілеспрямованості, відповідальності, креативності, вміння вирішувати нестандартні задачі, тощо. Отож, нині стосовно навчального процесу застосовується більш сутнісно складне та глибоке поняття «освітня діяльність». Воно також стало предметом уваги багатьох вітчизняних науковців [1; 2; 9], але, на нашу думку, найбільш повного узагальнення набуло в міждисциплінарній методологічній моделі модульно-розвивального навчання проф. А. В. Фурмана [9, с. 105]. У трактуванні науковця освітня діяльність визначається як безперервна взаємодія учасників освітнього процесу, під час якої вони не просто обмінюються знаннями, вміннями та навичками, а й власним досвідом вирішення складних особистісних та професійних задач і проблем. Відтак кардинально змінюється зміст навчання – для засвоєння певного об'єму інформації, учасник взаємодії має не просто отримати його від іншого, а пройти складний шлях пізнання, внутрішньої боротьби та подолання суперечностей у розв'язанні складних проблемних ситуацій й пошуках істини. А для цього йому необхідно продемонструвати особливі особистісні вміння – аналізу, систематизації, узагальнення тощо. Розвиток таких умінь є основною метою та результатом освітньої діяльності.

Відтак, змінюється і зміст поняття «успішна освітня діяльність». У найзагальнішому визначенні успіх – це досягнення вагомого результату в певному виді діяльності (в роботі, навчанні тощо) або здобутки в матеріальному, соціальному чи духовному просторі, який є свідченням досягнення вагової для особистості мети та позитивно нею оцінюється [3]. Щодо результату успіху, а саме успішності чи неуспішності діяльності, то вона може мати два виміри – суб'єктивний, коли людина самостійно оцінює, яку міру зусиль вона доклала до виконання певного завдання, який був рівень його складності і чи достатньо добре вона з ним впоралася та об'єктивний, який визначається темпом, напруженістю, індивідуальною своєрідністю (стилем) роботи, ступенем старанності та зусиль, що докладалися особистістю для того, щоб досягнути нормативно встановленого результату. Стосовно освітньої діяльності у цьому розумінні частіше всього вживається термін «академічна успішність» та «навчальна успішність», які співвідносні з поняттям результативності та ефективності. При цьому основним критерієм оцінки останньої є ступінь збігу реальних результатів освітньої діяльності учнів (студентів) із запланованими, а успішність навчання – як ефективність керівництва навчально-пізнавальною діяльністю здобувачів, що забезпечує високі психологічні результати при мінімальних витратах (матеріальних, фінансових, кадрових, фізичних, психологічних тощо) [8]. Таке трактування більшою мірою відображає традиційну парадигму, яка передбачає дещо знеособлений підхід до оцінки досягнутого успіху окремим студентом.

Аналізована методологічна модель, основою якої є особистісно зорієнтований, студентоцентризований підхід, що останніми роками активно впроваджується у вітчизняну освітню практику, пропонує більш комплексний та системний погляд на дану проблематику [2]. Відповідно до його засадничих положень, нині існує щонайменше дві основні групи критеріїв оцінки ефективності освітньої діяльності здобувачів: навчальна (повнота і рівень наближення до заданих освітніх норм і стандартів, які передбачені конкретною освітньою програмою; якість та способи розумової діяльності – темп, активність, систематичність, напруженість, раціональність тощо на шляху досягнення визначеного результату) та змістова (мотивація, креативність, активність, самостійність, творчість, професійна спрямованість тощо). Саме останні є демонстрацією не лише відповідності особистості

студента встановленим вимогам, а й уможливають його рух до них за індивідуальною траєкторією розвитку, обрання власного комфортного темпу та міри докладання зусиль для досягнення навчальної мети. Для об'єктивного співвіднесення цих критеріїв більшість освітніх закладів використовують рейтингову оцінку, яку збалансована усіма цими показниками та демонструє актуальний рівень освітньої успішності студента. Вона може бути багатоскладова, накопичувальна, але основна її мета – максимальне врахування не лише навчальних досягнень, а й інших видів активностей у науковій, дослідницькій діяльності [5].

Загальновизнано, що успішність освітньої діяльності у ЗВО визначається як внутрішніми (психологічними), так і зовнішніми (соціальними та психолого-педагогічними) факторами. Вони взаємно детерміновані та взаємопов'язані. Дослідники, які займаються вивченням даної проблематики визнають, що саме перші (особливості темпераменту, інтелект, здібності, рівень самооцінки, вольові якості, акцентуації характеру, володіння навичками самоорганізації тощо) є системоутворюючими у загальній структурі особистості. В залежності від умов соціального та предметно-професійного середовища вони можуть проявлятися в особливостях мотивації, професійної спрямованості, ціннісних орієнтаціях, нормах поведінки, моральних ставленнях тощо, тобто бути відображені через призму соціального. Спеціально організоване середовище освітнього закладу та особливості психолого-педагогічних умов, які у ньому створені, можуть підсилювати чи послаблювати вищезначені характеристики. Отож, на переконання більшості науковців, зовнішні фактори, знаходячи своє відображення у внутрішньопсихічних утвореннях мають визначати поведінку та вчинки особистості, в тому числі впливати на успішність її освітньої діяльності. При цьому логічним є висновок про те, що чим досконалішим є соціальне та освітнє середовище, в якому живе і навчається індивід, тим більш досконалою є його особистість. Але у повсякденній практиці часто можна спостерігати ситуації, коли людина є лише «формальним носієм» професії, моральних норм та цінностей, які пропонує їй оточення, але які вона насправді особистісно не переживає і внутрішньо не приймає. Відтак відбувається своєрідний «розрив» між внутрішнім і зовнішнім, що своєю чергою породжує внутрішньоособистісні конфлікти та приводить до деформації особистості. Особливо це важливо враху-

вати у професіях, які вимагають від фахівця високої внутрішньої узгодженості та злагодженості усіх його особистісних структур. До таких належить і військова справа, адже військовослужбовець повсякчас зіштовхується із складними професійними ситуаціями, що вимагають прийняття непростих, часто суперечливих рішень. Відтак, при організації освітнього процесу мають бути максимально враховані як зовнішні, так і внутрішні фактори, що впливають на особистісний та професійний розвиток майбутнього фахівця та визначають успішність його освітньої діяльності не лише на формальному рівні.

Зауважимо, що досягнути такого результату у військових ЗВО доволі складно, адже вони займають особливе місце у системі вищої освіти нашої держави та характеризуються суттєвими відмінностями від цивільних навчальних установ. Так, наприклад, курсанти мають чітко діяти у відповідності до нормативно-правових актів України, наказів і директив Міністерства оборони, вказівок керівників, яким підпорядкований освітній заклад тощо; їх освітній процес строго регламентований та залишає доволі мало часу для активностей, які знаходяться поза встановленими межами. Крім того, підготовка у військових ЗВО відбувається паралельно з цивільної та військової спеціальності, а відтак здобувач освіти має одночасно бути готовим до виконання професійних завдань з обраного фаху та мати особистісні якості, які уможливають виконання ним обов'язків офіцера-командира, який вміє навчати і виховувати підлеглих, формувати у них високі морально-психологічні якості, готовність у будь-який момент стати на захист суверенітету та державних інтересів України, психологічно готувати підлеглий особовий склад для вирішення складних завдань, у тому числі до можливої необхідності застосування зброї до людей тощо [10]. Все це вимагає від курсанта формування та розвитку особливих професійно-значущих особистісних якостей, необхідних як у повсякденній службі, так і в бойовій обстановці, які мають чітко узгоджуватися і не суперечити одні одним.

Отож, при організації навчання у військовому ЗВО варто звернутися до моделі, яка, з одного боку, буде гарантувати створення такого освітнього простору, який максимально враховує стандарти та вимоги до підготовки майбутніх офіцерів, а з іншого – дає останнім можливість певного рівня свободи вибору, власного варіанту особистісної та професійної самоактуалізації та самореалізації. На нашу думку, це можливо зробити за умови впрова-

дження т.з. інноваційних моделей навчання, центральним компонентом яких є проблемно-діалогічна взаємодія учасників освітнього процесу [7]. За такого підходу, здобувачі освіти не лише отримують необхідні знання та розвивають обов'язкові навички та вміння, а й можливість під час безпосередньої паритетної взаємодії із викладачами обмінюватися досвідом у вирішенні складних життєвих чи професійних проблем. Це дає молодій людині не лише відчуття власної спроможності приймати відповідальні та непрості рішення фахового чи морально-етичного характеру, а й підвищує успішність освітньої діяльності. Зрозуміло, що при опануванні професією, яка пов'язана із певною мірою ризику для життя і здоров'я та передбачає діяльність у складних умовах це дуже важливо.

Щодо внутрішніх детермінант, які визначають успішність освітньої діяльності курсантів військових ЗВО, то більшість науковців, які досліджують дану проблематику, незважаючи на певні розбіжності, визнають важливість у цьому процесі наступних індивідуально-типологічних та особистісних характеристик, а саме: анатомо-фізіологічні (особливості тілобудови), характерологічні (переважаючий тип темпераменту), рівень інтелектуального розвитку, спеціальні здібності, навчальна мотивація, рівень самооцінки, вольові якості, володіння навичками самоорганізації, планування та контролю своєї діяльності [8]. Ми погоджуємося з думкою дослідників щодо того, що поряд з іншими, найбільш пріоритетним фактором у такому питанні є саме навчальна мотивація. Вона цікава ще й тим, що це доволі динамічне утворення, яке одночасно достатньо суб'єктивне і залежить від рівня докладання внутрішніх зусиль самої людини, а й може бути зовнішньо стимульоване за допомогою правильно підібраних методів навчання. Крім того, людині, яка опанувала способами самомотивації в подальшому легше зрозуміти як спонукати до діяльності інших, а це надзвичайно важливо в роботі майбутнього офіцера.

Не менш цікавим і важливим особистісним утворенням, від якого напряду залежить успіх у навчанні, є локус-контроль, який може бути інтернальним чи екстернальним. У першому випадку особистість оцінює всі значущі події, що відбуваються з нею, як результат її власної діяльності, вважаючи можливим впливати на події свого життя, керувати ними і, отже, нести відповідальність за них і за своє життя в цілому. У другому навпаки, людина інтерпретує всі події, що відбуваються в її житті, як такі, що залежать не від неї, а від

якихось інших сил (Бога, долі, удачі, інших людей тощо), не відчуваючи при цьому спроможності впливати на своє життя і знімаючи з себе відповідальність за все, що відбувається з нею [8].

Як свідчать результати досліджень, у значної частини курсантів військових ЗВО домінує саме екстернальна позиція, при якій успіхи і невдачі розглядаються як залежні від інших людей, долі тощо, хоча логічною б мала бути протилежна позиція. Адже молода людина, яка свідомо обирає таку складну професію, априорі має бути налаштована відповідально по відношенню до себе і до інших, а відтак вірити у власні сили. Ця доволі парадоксальна ситуація, на нашу думку, пов'язана з цілою низкою особливостей внутрішньовійськової організації. Суворі вимоги, регламентація поведінки і часу, необхідність дотримуватися ієрархії, непорушність статуту і встановлених правил так чи інакше стримують активність та ініціативність курсантів, а необхідність безпечного виконання наказів старших за званням, змушує очікувати від них й прийняття відповідальних рішень. Знову ж таки, зміна у ставленні до здобувача освіти, визнання його як рівноправного партнера у спілкуванні, надання йому статусу суб'єкта освітньої взаємодії може кардинально змінити ситуацію та тип локус-контролю.

Ще одним особистісним утворенням, яке безпосередньо визначає успішність освітньої діяльності є самостійність та навички саморегуляції. Зрозуміло, що незважаючи на специфіку організації навчального процесу у військових ЗВО, вони все ж є структурною одиницею вищої освіти, яка поступово переходить на нову освітню модель, стає частиною європейського простору та функціонує згідно основних положень Болонської системи, засадничим принципом якої є пріоритетна роль самостійної роботи а, отже, виникає необхідність формуванні у тих, хто навчається, оптимального стилю самостійного регулювання освітньої діяльності.

На нашу думку, визнання пріоритетного впливу всіх вищеописаних внутрішніх факторів на успішність освітньої діяльності не було б повним без ще однієї характеристики – рефлексії. Спроможність особистості аналізувати власну поведінку та вчинки, визнавати досягнення та помилки та робити певні висновки і при цьому знаходити в собі сили рухатися вперед – одна з умов особистісної та професійної ефективності будь-якого сучасного фахівця, а особливо майбутнього офіцера.

Висновки. Нині обрати професію, яка пов'язана з обов'язком захищати життя

і здоров'я громадян своєї країни – надзвичайно складний та відповідальний крок, який передбачає опанування не лише цілою системою фахових компетентностей, а й процес постійного саморозвитку та самовдосконалення. Незважаючи на те, що на загальнодержавному рівні військові ЗВО є складовою системи вищої освіти, вони все ж вирізняються своєю специфікою, підходами та методами освітньої взаємодії. Необхідність одночасно узгоджувати навчальні стандарти та військові порядки змушує як і викладачів, так і курсантів шукати альтернативні способи досягнення запланованого результату, який має знаходити своє відображення

в успішності освітньої діяльності. Як засвідчили результати наукового пошукування, цей процес детермінований цілою низкою зовнішніх і внутрішніх факторів, які дуже глибоко взаємопов'язані та взаємозалежні. Так, створення належних психолого-педагогічних умов, які побудовані на принципах паритетності, проблемності та діалогічності безумовно знайдуть своє відображення у внутрішньому світі особистості молодого офіцера то спонукають до розвитку його вмотивованості, самостійності, відповідальності й рефлексії. Своєю чергою, це значно підвищить впевненість у власних силах та приведе до успіху в освітній діяльності.

Література:

1. Балл Г.О. Діалогічні засади гуманізації суспільних відносин. *Освіта і управління*. 2002. №3. С. 136-150.
2. Бех І.Д. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. Виховання особистості: Навчально-методичний посібник: У 2 кн. Кн. 2. К.: Либідь, 2003. 344 с.
3. Бусел В. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
4. Закон України «Про освіту», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>
5. Комишан А.І. Модульно-рейтингова система організації педагогічного процесу у вищій військовій школі. Зб. наук. пр.: Наукові записки кафедри педагогіки. Випуск ІХ. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2002. С. 145-150.
6. Концепція трансформації системи військової освіти <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>
7. Надвичинна Т. Л. Проблемно-діалогічна взаємодія викладача і студентів під час постановки та розв'язування навчальних задач. *Збірник наукових праць*. Державна прикордонна служба України, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького-го. Серія: Педагогічні та психологічні науки. Хмельницький: Видавництво НАДПСУ. 2010. № 55. С. 209 – 213.
8. Сірко Р. І., Слободяник В. І. Психологічний аналіз особистісних характеристик курсантів різних рівнів успішності у навчанні. *Проблеми сучасної психології*. 2011. Вип. 11. С. 825–835.
9. Фурман А. Теорія освітньої діяльності як методологічна основа реформування вищої освіти в Україні. Наукове проектування інноваційних та альтернативних систем вищої освіти: Збірка матеріалів до всеукр. конф. Тернопіль. Економічна думка. 2000. С. 21-26.
10. Ягупов В.В. Теорія та методика військового навчання: Монографія. К: Тандем, 2000. 380 с.

References:

1. Ball, H.O. (2002). Dialogical principles of humanization of social relations. *Education and management*. 3. 136-150. [in Ukrainian].
2. Bekh, I.D. (2003). A personally oriented approach: scientific and practical principles. *Personality education: Educational and methodological guide*: In 2 books. Book 2. Kiev: Lybid. 344. [in Ukrainian].
3. Busel, V. (2005). *Great explanatory dictionary of the modern Ukrainian language*. Kyiv: Irpin: Perun. 1728. [in Ukrainian].
4. Law of Ukraine "On Education" Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> [in Ukrainian].
5. Komyshan, A.I. (2002). Modular rating system for organizing the pedagogical process in the higher military school. *Coll. of science pr.: Scientific notes of the Department of Pedagogy. Issue of THEM*. Kharkiv: KhNU named after V.N. Karazina. 145-150. [in Ukrainian].
6. The concept of transformation of the military education system. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/> [in Ukrainian].
7. Nadvynychna, T. L. (2008). Psychological justification and implementation of the principles of scientific design in the modular and developmental system of education. *The image of a modern teacher (designing educational systems)*. 7-8 (86-87). 76 – 79. [in Ukrainian].
8. Sirko, R. I., Slobodianyuk, V. I. (2011). Psychological analysis of personal characteristics of cadets of different levels of academic success. *Problems of modern psychology*. 11. 825 – 835. [in Ukrainian].
9. Furman, A. (2000). *The theory of educational activity as a methodological basis for reforming higher education in Ukraine. Scientific design of innovative and alternative systems of higher education: Collection of materials for the All-Ukrainian. conf. Ternopil Economic thought*. 21-26. [in Ukrainian].
10. Yahupov, V.V. (2000). *Theory and methodology of military training*. Kiev: Tandem. 380. [in Ukrainian].